

Agermanament, fraternitat, comunia o societat entre esposos: els altres contractes matrimonials de les notaries gironines (primer terç del segle XIV)

Lidia DONAT PÉREZ*

Associació d'Història Rural de les comarques gironines

El matrimoni a l'edat mitjana a Catalunya, fins a la segona meitat del segle XV aproximadament, pren la forma contractual d'un seguit d'instruments notariais independents anomenats genèricament instruments nupcials. Han estat objecte d'estudi, almenys pel que fa a l'anomenada Catalunya Vella, de Lluís To (1997 i 2002), Jaume Codina (1997) i més recentment de Mercè Aventín (2004: 476-481) i Montserrat Richou (2007), entre altres. Encara manquen estudis per aprofundir en les diverses realitats regionals catalanes i en les variacions al llarg del temps, però podem dir que l'estructura dels instruments nupcials és prou coneguda a hores d'ara. Breument, recordarem que aquests instruments s'inicien amb l'heretament o donació del patrimoni dels pares a un fill o filla, habitualment en temps de nocces malgrat les freqüents excepcions (per exemple, quan els pares ja són difunts, l'heretament s'ha establert prèviament dins el testament). S'acompanyen d'una altra acta, el contracte matrimonial o instruments nupcials, en què es produeix l'intercanvi dotal, ja que hi consta la donació del dot i aixovar (anomenat esponsalici en el cas dels nois) al nuvi o núvia d'aquest hereu, feta pels seus parents més propers, donació majoritàriament en diners que entren a la casa de l'hereu i pels quals aquest hipoteca els béns heretats. En el protocol notarial, aquests nupcials poden anar seguits d'un debitori, que els parents del cònjuge entrant fan a l'hereu i a la seva família per l'import i els objectes donats en l'instrument de nocces, i a vegades també de promeses d'indemnitat als fidejussors del deute, d'èpoques de rebut del primer pagament de dot i, més freqüentment, de la definició de drets del nuvi o núvia cabaler als parents que li han signat debitori. Aquestes tipologies prou conegudes pels medievalistes, antecessores dels capítols matrimonials, impliquen l'existència d'un patrimoni immoble, un mas o mig mas, potser anomenat masoveria, una borda o una *domus* vilatana en alguns casos, amb un conjunt més o menys extens de terres gestionades i explotades, en alou o en emfiteusi, pel cònjuge heretat prèviament. Amb l'obligació d'aquest patrimoni continguda en els nupcials es garanteix la capacitat de retornar el dot o aixovar en cas de dissolució del matrimoni (això és, la mort sense fills), seguretat jurídica que tots coneixem com a «hipoteca dotal».

Però els protocols notariais del segle XIV també testimonien la presència d'altres fórmules jurídiques que regulen un nombre minoritari de matrimonis. Els anomenarem tal com ho fan

* Professora de la Universitat de Girona (lidia.donat@udg.edu).

la majoria de fonts publicades i alguns formularis, de manera genèrica: agermanaments entre esposos. Aquests contractes, habitualment fets en temps de noces com veurem, estableixen la comunitat de béns en el matrimoni i la consegüent divisió d'aquests béns a mitges en cas de mort (sense fills) de qualsevol dels cònjuges. Jaume Codina ja va tractar l'agermanament a la zona del delta del Llobregat i va constatar que aquesta fórmula jurídica representa l'antítesi dels capítols matrimonials, ja que aquests «consagren la separació» dels béns (Codina 1997: 56). Amb aquesta i alguna altra excepció, la historiografia medieval ha tractat molt poc les formes contractuals d'associació de béns a Catalunya. L'objectiu d'aquest article és explicar-ne les característiques principals i valorar el seu significat en el context del segle XIV.² Per fer-ho, s'han utilitzat contractes d'associació conjugal de béns dels fons notariais de l'Arxiu Històric de Girona, principalment de Calonge (Cg), vol. 194 (notari no identificat, 1320-22) i Caldes-Llagostera (CL) vol. 1 (Pere Boïga, 1322-23). La conservació de la documentació ha marcat la cronologia: són els dos primers volums conservats d'aquestes notaries i són gairebé coetanis. També s'ha pogut utilitzar complementàriament el fons d'Amer (Am), vol. 20 (Bartomeu Descatllar, 1323-24).

Aquestes tres notaries es localitzen dins un ampli arc de territori al sud de la ciutat de Girona, des de la costa baixempordanesa (Calonge) fins al límit osonenc del Collsacabra (Amer). La tipologia majoritària dels documents que regulen el matrimoni en aquestes notaries de la Catalunya Vella són, com calia esperar, els abans esmentats instruments nupcials (amb o sense heretaments previs), seguits de debitoris per causa del dot. No obstant, una part dels matrimonis es van fer sota l'altra fórmula notarial que ens interessa analitzar: la societat entre esposos, altrament anomenada agermanament, germania, fraternitat o comunia, segons les zones.

Aspectes formals dels contractes d'agermanament

El contracte d'agermanament entre esposos té divergències formals segons la notaria. Pel que fa a les indicacions de lliurament dels originals, mentre que a Calonge només trobem el barrat doble que indica el lliurament en pública forma, a Caldes habitualment s'acompanya d'una anotació AB de carta partida per a les dues parts (cadascun dels cònjuges?, o potser hi intervenien els parents d'una part?).

Podem dir que les característiques comunes de tots els agermanaments localitzats a Caldes i Calonge són:

1. Noms dels actors. Són l'home i la dona, per aquest ordre gairebé sense excepcions.
2. Vincle o situació legal de la parella. Pot situar-nos en el moment vital: «*nos ambo predicti qui debemus esse conjuges*»; o bé: «*nos ambo insimul qui sumus sponsi...*», fet que confirma el moment de redacció de la majoria d'actes, el moment de les esposalles.
3. Consell de parents i amics. Ens informa dels vincles de parentiu existents (opcional).
4. Acció. Trobem sempre el verb fer i també pot aparèixer contraure: «*gratis et ex certa*

2. El meu sincer agraïment, pels comentaris i inestimables aportacions en diferents moments del procés d'elaboració d'aquest article, a Lluís To, M. Àngels Sanllehy, Lluís Sales i Sadurní Martí.

scientia facimus fraternitatem comuniam sive societatem inter nos» (Caldes); o també: *«facimus et contrahimus germaniam et fraternitatem»* (fórmula preferida a Calonge).

5. Durada. Mentre duri el matrimoni, és a dir fins a la mort: *«firmiter tenendam omnibus diebus vite nostre»* (Calonge).

6. Objecte. Indefectiblement, entren en el pacte tots els béns mobles i immobles dels cònjuges i els guanys futurs fets conjuntament o per separat: *«de omnibus bonis nostris tam mobilibus quam immobilibus que hodie habemus vel decetero habebimus, compris acapitis melioramentis et augmentis, que decetero facimus pariter vel divisim dum vixerimus»*.

7. Finalitat del contracte. Es constitueix un patrimoni comú que es transmetrà als fills comuns i que s'inicia sempre amb: *«Ita ut babeamus et teneamus haec predicta ambo simul dum vixerimus sicut decet virum et uxorem; post obitum nostrum, infantibus ex nobis ambobus creatis et pariter generatis predicta omnia revertantur»*.

8. Excepció o avantatge per a un dels cònjuges. Només a Caldes, a partir del 1337, ens trobem l'aparició de clàusules que permetrien disposar d'una part dels béns, per exemple: *«cum infante et sine infante, Quingentos solidos barchinonenses de terno de melioramento et de aventagio de bonis nostris comunibus, in fine meo vel in fine vestro dicti Bernardi, ante divisionem dicti agermanamenti»*.

9. Destí en dissolució del matrimoni. Estableix la divisió en dues parts iguals en el supòsit de finalització del matrimoni sense descendència legítima: *«Et si infantes nobis deffuerint in die obitus nostri quisque nostrum possit dare sive dimittere suam partem, videlicet medietatem de omnibus supradictis, suis proximis aut illi vel illis cui vel quibus predicta dare sive dimittere voluerit verbo vel testamento»*.

10. Compromís específic de béns. Només a Caldes hem trobat aquesta reiteració de l'objecte del contracte: *«Et est certum et manifestum quod quisque nostrum ponimus et mittimus in hac fraternitate comunia sive societate, omnia bona nostra tam mobilia quam immobilia ubique sint»*.

11. Rebut, renunciés i promeses. Els documents finalitzen amb les clàusules de seguretat, etceterades als manuals, que varien segons les notaries i les èpoques, com ara: *«Et que omnia unus ab altero confitemur et recongnoscimus habuisse et recepisse. Renunciando excepcioni jamdictorum bonorum non habitorum et non receptorum et doli per nos et nostros. Et sic promittentes predicta omnia et singula rata et firma habere tenere et observare»*.

Aquesta estructura, com hem dit, és pròpia dels contractes fets pels notaris de Calonge i Caldes de Malavella. No es troba a la notaria d'Amer, on es registraren un tipus de pactes nupcials equivalents. La tipologia particular de la notaria d'Amer per constituir matrimonis en règim d'associació de béns sembla que és la donació recíproca de tots els béns. Similarmet al que hem descrit abans per als agermanaments, a Amer s'estableix que primer ella i després l'altre donen tots els béns, en temps de noces, per tal de tenir-los ensems mentre la parella visqui com escau a marit i muller, i després els fills comuns; però si els manqués la descendència, en morir un dels dos, el supervivent disposaria dels béns del difunt (heretament mutual o successió mútua), excepte certa quantitat per testar i fer llegats pietosos. Aquesta és la fórmula

la més estesa. No obstant, la noció d'agermanament no és totalment desconeguda a Amer, ja que una d'aquestes donacions genèriques de tots els béns feta per una núvia explícitament diu «*causa matrimoni agermanamenti faciendi*».³ Cal dir que al segle XIII ja es troben exemples de donacions recíproques de tots els béns també a Vic, publicats per Rafel Ginebra (1998). El manual de 1230-33 de la Cúria Fumada en proporciona alguns amb pacte de divisió dels béns en dues meitats en morir un dels cònjuges, com succeeix en els agermanaments (per exemple, els documents 673-674, 830-831, 1310-1311 i altres), o bé amb pacte de donació total al cònjuge (heretament mutual) amb excepció de certa quantitat per testar (documents núm. 1131-1132, 1235-1236, 1574-1575, etcètera). La correspondència entre agermanament i donació recíproca, com a fórmules diferents per a l'associació conjugal de béns, també ens ve donada per l'equiparació que se'n fa en un formulari notarial català del segle XVI (Madurell 1974: 13).

Al segle XIV els notaris utilitzen indistintament les paraules agermanament, germania i fraternitat, lligades a la idea d'igualtat entre les parts, i també societat i comunia,⁴ que ens evocuen el pacte o l'acord. Podem relacionar-les amb la fraternitat mig per mig, la forma de parentiu artificial occità que va documentar Emmanuel Le Roy Ladurie entre els pastors pirinencs cataritzants (Le Roy Ladurie 1988: 176). Recordem que l'agermanament entre esposos és un tret característic del dret particular de Tortosa (Massip 1999), recollit en l'actual codi de família (Catalunya 1998).

Indubtablement, es tracta d'una tipologia notarial escassa en els llibres i manuals medievals: a la dècada del 1320, constitueix entre el 10 i el 20% dels matrimonis escripturats a les dues notaries estudiades (11,5% a Caldes i 20% a Calonge). A Amer, les donacions recíproques del 1324 són el 13% dels pactes matrimonials conservats. Aquest percentatge podria variar segons les èpoques si podem ampliar l'estudi en el futur. Cal insistir que aquests percentatges corresponen als contractes en què els cònjuges aporten la totalitat dels seus béns, mobles i immobles. No s'han tingut en compte les associacions «parcials», societats de béns mobles i semovents sota la fórmula d'agermanament (lògicament compatibles amb els instruments nupcials i l'heretament), com la que fou publicada per M. Josepa Arnall i Josep M. Pons i Guri (1993-I: 212-213), amb data del 1336 de Maçanet de la Selva. De societats de béns mobles també se'n localitzen als protocols de la veïna Caldes de Malavella dels anys vint i trenta del segle XIV, però el seu estudi s'ha d'inserir en un futur treball més ampli sobre els contractes matrimonials de la notaria de Caldes.

En relació amb l'ús generós d'aquesta tipologia als protocols, no podem deixar d'esmentar un contracte de societat o germania que va ser registrat a Calonge entre dos germans de Púbol (la Pera, Baix Empordà). Presenta evidents concordances formals amb els agermanaments entre esposos, malgrat que en aquest cas caldria potser considerar-lo una simple societat o associació en què la preocupació pels béns disponibles per testar es troba altre cop en el fonament del pacte:

3. Agraïxo a Lluís To aquesta informació concreta, localitzada a AHG, Notarial, Am-fragments 1320 (?-12-1327).

4. Sobre el mot *comunia*, vegeu les entrades al *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll («pacte, acord entre diferents persones») o al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines («acord, pacte, associació») com a forma anàloga a l'occità *comunia*. La forma *comonia* recollida als Usatges («De les comonies e de les covinences que ls cavalers e ls pedons fan entre si») serveix a Coromines per demostrar l'accentuació a la -i.

Quod nos Guillelmus Raditoris et Petrus Romei fratres, filii condam Petri Romei, ambo de Pubulo parochia sancti Isidore de Piru, facimus societatem et germaniam super omnes bonis nostris mobilibus et immobilibus que nunc habemus vel decetero habebimus; Ita quod [...] bona omnia habeamus et teneamus diebus omnibus vite nostre, scilicet quilibet [...] suam parte, et bobitum nostrum, si tum obierimus sine liberis legitimis illo quo prior nostrum hobierit habeat tunc ccc solidos ad suas voluntates, et qui supervixerit omnia alia bona nostra que remaserint exceptis dictis ccc solidis, sine aliquo impedimento [...].⁵

Aquest exemple ens indica la versatilitat del contracte d'agermanament per regular associacions de béns i ens recorda algunes particularitats d'una altra associació entre cònjuges, la convenença a mitja guanyeria pròpia de la Vall d'Aran (Sanllehy 2007: 263-264): la possibilitat de pactar-la entre pares i fills o fins i tot amb estranys. A més, cal afegir que tots aquests contractes diversos, pels quals s'estableix un règim econòmic d'associació de béns, presenten un fort paral·lelisme amb les anomenades associacions de compres i millores, malgrat que aquest altre tipus documental tan sols afecta els guanys de la parella, no els béns que ja tenen en casar-se, com podem constatar en l'exemple publicat per Dèlia Ibáñez (2001: 261) corresponent a l'any 1283 a Sant Cugat del Vallès. En canvi, els exemples recollits en aquest article, com hem dit, afecten explícitament la totalitat dels béns presents i futurs.

Però, això és cert? Els agermanaments impliquen la unió de tots i cadascun dels béns que tenen els contraents en el moment del matrimoni? La realitat és que un nombre significatiu de contractes d'agermanament de Caldes de Malavella ens parlen d'excepcions, de certs béns o diners retinguts i d'avantatge (*aventagio*) d'un dels cònjuges en el moment de testar.

Possibilitats per a l'anàlisi socioeconòmica dels matrimonis agermanats

Com hem pogut comprovar, els agermanaments per ells mateixos aporten poques dades útils per a la història econòmica quantitativa. En algun cas excepcional inclouen la donació per causa de noces dels pares a la núvia, en una mena de fórmula híbrida entre els nupcials i l'agermanament, com és el cas dels Ruir de Franciac que traduïm resumidament tot seguit: Guillem de Ruir de Franciac i el seu fill Pere de Ruir hereten la filla i germana respectiva Margarida, en temps de noces, i li donen entre vius per heretat i legítima paterna i materna, i per la part que li pertany en el mas i honor de Ruir i en altres honors d'ells i del mas, 400 sous i un llit de draps i un vestit (format per capa i túnica de drap de 16 sous/cana). I la dita Margarida receptora (amb consell i voluntat de la dita mare i el germà Pere de Ruir i altres amics) i en Dalmau Viader de la parròquia de Riudellots de la Selva, ambdós que han de ser cònjuges, fan fraternitat, comunia o societat entre ells, de tots llurs béns tant mobles com immobles que avui tenen o tindran, compres, acaptes, millores i augments, que faran conjuntament o per separat mentre visquin, etcètera. Després s'hi afegeix que, si en morir no tinguessin fills, cadascun podrà donar la seva part, és a dir, la meitat de tot el que s'ha dit, als seus propers o a qui haurà escollit de paraula o per testament. Finalment es manifesta que cadascun d'ells ha posat en aquesta fraternitat, comunia o societat tots els seus béns mobles i immobles. Fem notar que la núvia Margarida és filla

5. AHG, Notarial, Cg-194, foli 56v-57r (17-11-1322).

de pagesos de mas, no de la vila. Desconeixem la capacitat econòmica del nuvi, del qual només sabem la parròquia d'origen (un Dalmau Viader de Franciac apareix en el mateix protocol uns mesos abans, sense que puguem relacionar-lo amb aquest).⁶

Malgrat aquesta excepció, els agermanaments en si donen poca informació de la realitat socioeconòmica dels contraents. Només analitzant els instruments que els acompanyen trobem la informació que ens permet situar-los en un context familiar i social. Efectivament, la majoria dels agermanaments van seguits del corresponent debitori contret pels parents de la núvia, en què reconeixen deure al nuvi (o a la parella) certa quantitat de diners, roba de llit i un o dos vestits, per raó de l'heretat i legítima de la núvia, i s'obliguen a satisfer-los en cert període de temps. Només gràcies a aquest document coneixem que aquestes núvies també reben el seu dot i quin n'és el valor. Per exemple, el debitori dels parents de la núvia que segueix l'agermanament en temps de noces de Francesc Rotger de Calonge i Ermessenda de Riera de Fenals d'Aro:⁷

Petrus Riera de Fenalibus et eius uxor Guillema uterque nostrum pro toto confitemur nos debere tibi Francisco Rotgerii de Colonico et uxore tue Ermessende et vestris Trescentos septuaginta solidos barchinonenses de terno, et unum lectum pannorum, scilicet duas flaciatas et unum par linceaminum et unum capcialem, et unum vestitum, scilicet capam et tunicam de tint vermeyl, et unum scrineum cum suis apparatus ratione hereditatis et legitime tue dicte Ermessende que omnia tibi solvere promittimus scilicet: facto matrimonio inter vos dictum lectum pannorum et dictum vestitum et dictum scrineum, et in primo venturo festo Sancto Jobannis Baptiste mensis junii LXX solidos, et de primo venturo festo natale domini ad unum annum 1 solidos, et sic deinde in dicto festo Natale 1 solidos, tamdiu donec de toto dicto debito integriter fuistis persoluti (...) Et ego dicta Guillema de jure meo renuncio etc. In super ego A. Suerii de Prato de Colonico instituo me fidejussore [...]

Trobarem múltiples exemples de reconeixements de deutes que segueixen els agermanaments documentats. Hi ha el debitori dels pares Closella de Calonge i llur fill Pere a favor de Barceló Argelaguer de la cellera de Calonge, per un import de 200 sous, un llit de draps i un escriny amb paraments, per raó del dot de llur filla Guillema.⁸ També hi ha el debitori de la mare i el fill hereu Jofre de Santa Seclina a Arnau Traver de Sils, per 300 sous, un llit de draps i un vestit (format per una túnica de 13 sous/cana i una capa de 16) per raó de la fraternitat o societat que en Traver acaba de fer amb la seva promesa Guillema, filla i germana dels Jofre.⁹ Els Ermengol de la vila de Caldes reconeixen deure a Bonanat Mercader de la parròquia de Sant Pere de Vilamajor i a la promesa d'aquest, llur filla Saura, 500 sous barcelonesos de tern, un llit de draps i un vestit (capa i túnica de 20 sous/cana) per raó de l'heretat paterna i materna de Saura i per raó de la comúnia o societat que acaben de fer. Aquí els pares esmenten l'heretament que han fet aquest mateix any a un altre fill anomenat Arnau.¹⁰ Finalment, tenim

6. Agermanament AHG, Notarial, CL-1, fol. 122v-123r (8-8-1323). Dalmau Viader citat al foli 97v-98r (27-4-1323).

7. Debitori dels Riera de Fenals a AHG, Notarial, Cg-194, foli 10v (13-10-1321).

8. AHG, Notarial, Cg-194, foli 22v (3-1-1322).

9. AHG, Notarial, CL-1, foli 4v (10-9-1322).

10. AHG, Notarial, CL-1, foli 61r (25-2-1323). D'altra banda, la generació posterior triarà el règim dotal, mitjançant els instruments nupcials, ja que la filla de Saura Ermengaula es casa divuit anys després amb un paraire de Girona (CL-39, foli

l'exemple del debitori dels Ruir de Franciac per 400 sous, un llit de draps i un vestit de drap de 16 sous/cana.¹¹

Els imports de dots que coneixem per aquests deutors se situen entre els 200 i els 500 sous, quantitats força inferiors a les que pagaven els pares de les núvies dels hereus de mas en la mateixa zona i el mateix any.¹² També en el cas d'Amer, els dots compromesos pels pares de les núvies s'aproximen als 400 sous barcelonesos de tern: Ramon de Casals de Lloret Salvatge i la seva muller Sibil·la reconeixen deure a Pere de Pontey d'Osor i a la seva promesa Maria, germana de Ramon, 370 sous i dos vestits (de 14 i 9 sous/cana) i dos llits de draps i els paraments d'un escriny pel dot i aixovar de Maria. Aquesta núvia signa seguidament la definició de l'heretat i llegítima paterna i materna al seu germà hereu.¹³ Els imports baixos semblen suggerir que es tracta de pactes matrimonials de gent amb recursos econòmics limitats, com alguns historiadors han afirmat anteriorment. Ja que sabem que en molts casos es tracta de núvies que vénen dels masos de la zona, podem afegir que els titulars de masos no sempre s'oposaren a matrimonis de germans i germanes amb individus sense patrimoni, donat que hi podrien aportar dots i legítimes baixos (en comparació als imports que ells haurien rebut dels seus cònjuges). Efectivament, sabem que cadascun dels germans i germanes d'un hereu podia rebre per llegítima quantitats variables, que serien habitualment inferiors al dot que aportava la núvia de l'hereu (Ferrer 1993: 529, per a època moderna).

Una via interessant l'aporten les clàusules d'avantatge per a un dels cònjuges. Aquesta particularitat és present també en un contracte publicat de Sant Boi de Llobregat (Codina 1997: 57). No ens ha estat possible relacionar l'avantatge directament amb el dot, perquè en tots els casos en què apareixen ens manca un debitori consegüent. Les clàusules d'avantatge o millora apareixen en un agermanament del 1337 fet quan la parella ja està casada (*qui sumus conjuges*).¹⁴ En aquest sentit, els contractes dels anys quaranta i cinquanta¹⁵ inclouen nombroses excepcions i retencions, en diners o en parcel·les de terra, que han d'afavorir econòmicament una de les parts en el moment de la divisió dels béns. En trobem als llibres notariais de Caldes i són majoritàriament, però no exclusivament, favorables a la núvia. Ens permeten analitzar la desigual aportació dels cònjuges al matrimoni, fet que podria estar directament

110v-111r, 22-08-1351). En aquest moment trobarem Saura, ja vídua de Bonanat Mercader, com a propietària de la casa de la vila de Caldes per donació del seu germà Arnau, clergue de Vilanna (CL-39, foli 122r-v, 29-08-1351).

11. Vegeu la donació paterna i l'agermanament de Dalmau Viader i Margarida *supra*; debitori a AHG, Notarial, CL-1, foli 123r (8-8-1323).

12. Malgrat que l'estudi complet dels nupcials de Caldes i Calonge està en procés, podem avançar que els dots rebuts per hereus de mas o borda van dels 500 als 1.500 sous.

13. AHG, Notarial, Am-20, foli 40v-41r (10-1-1324). També després de la donació recíproca entre Ramon de Puig de la vila d'Amer i la seva promesa Maria, filla del difunt Ramon de Plana, el matrimoni format per Pere de Plana i Berenguera, de la vall d'Amer, reconeixen deure's 450 sous i dos vestits, dos llits de draps i escriny amb paraments pel dot i aixovar de Maria, que és germana de Berenguera, al foli 71v (4-2-1324).

14. L'agermanament de Bernat de Campdorà, teixidor de la vila de Caldes, i la seva muller Saura no va seguir de l'habitual debitori dels parents pel dot. En testar, la muller tindrà 500 sous «*de melioramento et de aventagio*» (AHG, Notarial, CL-14 foli 105v, 28-3-1337). Una setmana després, trobem aquesta parella comprant conjuntament una casa a la vila per 250 sous (CL-14, foli 111v-112r, 7-4-1337); podem suposar que la inversió immobiliària fou el motiu del contracte d'agermanament.

15. AHG, Notarial, CL-24 (12-8-1342 a 21-4-1343), CL-30 (25-9-1346 a 26-2-1347) del notari Jaume Jalbert, i CL-54 (14-8-1357 a 14-9-1358), del seu fill homònim.

relacionat amb el dot. En les noces de Jaume de Colomers de la vila de Caldes i Margarida Forta, de la mateixa vila, trobarem aquesta retenció:¹⁶

Excepto tamen et retento mihi dicte Margerite predictae domos quas habeo in villa de Calidis in carrario de la vila damont, pro ut afrontatur [...], quos domos in presenti agermanamento mittere non intendo, Immo sint mee ultra predictam medietatem de aventagio; et de eisdem domibus et de medietate aliorum bonorum ego in fine meo possim testari et meas facere voluntates [...]

Un altre cas, pactat entre Guillem Carrera de Vidreres i la seva promesa, filla del difunt Pere Català de Franciac:¹⁷

Est tamen certum et in pactum deductum inter nos quod tempore divisionis dictorum bonorum ego dicta Paschala deo debeo levare et habere de predictis bonis de eventagio Trescentos Quinquaginta solidos barchinonenses de terno. Et totum residuum sit inter nos mediatim et equis partibus [...]

Aquestes excepcions poden arribar a ser tota una declaració d'intencions de política econòmica per part dels contraents. L'exemple de l'agermanament de Jaume de Cantallops, sortit d'un mas important de la parròquia de Caldes, amb la filla d'un sastre d'aquesta vila ens il·lustra sobre les estratègies de creació d'un petit patrimoni vilatà, tot preservant les voluntats d'aquells que els van llegar diners en testament. El nuvi es reserva la possibilitat d'utilitzar en benefici propi (i de la seva família) 300 sous dels béns comuns:¹⁸

Excepto tamen et retento mihi dicto Jacobo de Cantalupis a predictis quod ego quandocumque voluero possim accipere et levare de bonis nostris predictis Trecentos solidos barchinonenses de terno, de quibus possim emere quandam possessionem terre, in qua sint securi et salvi illi Trecenti solidi barchinonenses qui debent reverti Cilie de Comabela de Vilaubino sorori mee, in casu quo ego decedam sine libero vel liberis legitimis, pro ut hec continentur in testamento Guillelme matris mee condam, et etiam pro ut hec continentur in quodam instrumento per me jam facto Margerite de Cantalupis sorori mee. Quos tamen ccc solidos in dicto casu sint et revertantur ipsi Cilie sorori mee et sequantur vincula dicti testamenti dicte matris mee condam. In quadamquidem possessionem terre vos dicta Bernarda sponsa mea non habeatis partem aliquam. Et ego ipsam possessionem terre teneam et possideam et laborem et fructus et expleta que Deus ibi dabit habeam et recipiam ut mea propria et sint inter me et vos comunia [...]

I després la núvia afegeix, en contrapartida, una retenció de la propietat de certa vinya. Fem notar que els fruits o collites de les dues peces de terra han de ser comuns, no podria ser d'altra manera, però que la propietat de les peces és individual:

16. AHG, Notarial, CL-54, foli 7r-v (27-8-1357): no hi ha debitori pel dot, malgrat que els contraents declaren ser *sponsi*.

17. AHG, Notarial, CL-54, foli 89r (26-2-1358). Aquest agermanament tampoc no va generar debitori per dot.

18. Entenem que els 300 sous han estat satisfets per la germana hereva del patrimoni familiar, Margarida de Cantallops, en compliment d'una deïxa testamentària condicionada de la difunta mare. El nuvi els vol esmerçar per comprar una terra, futura garantia en cas de morir sense descendència i haver de retornar els diners a Cília, una altra germana casada (AHG, Notarial, CL-24, foli 83v-84r, 2-1-1343).

Et etiam excepto et retento a predictis mihi dicte Bernarde, quod ego babeam in fine meo de aventagio ultra dictam medietatem dictorum bonorum unam sexiam terre meam cum vinea que ibi est plantata et radicata que affrontatur [...], et de ipsa tota sexia terre cum vinea ego in fine meo possim facere meum testamentum et meam voluntatem, set fructus et expleta inde exeuntia sint interim comunia inter me et vos [...]

Desafortunadament, no sempre hi ha un debitori darrere cada agermanament. Poden aparèixer isolats o acompanyats crípticament per altres documents sense informació de l'import del dot, com les absolucions o definicions de drets hereditaris. Un cas d'agermanament a Calonge va seguir només de la definició de drets de la núvia sobre el patrimoni familiar situat a Fenals d'Aro, en favor de la seva germana pubilla. Aquest cas no esmenta la compensació econòmica rebuda, tot i que diu ser pagada satisfactòriament:¹⁹

Pascuala Vitala de Fenalibus uxor Mathei Paschali de Colonico, consilio dicti Mathei, per me et meos gratis etc. absolvo et diffinio tibi Dulcie Vitale de Fenalibus sorori mee et viro tuo Petri Bernardi et vestris perpetuo, quicquis juris et rationis habeo [...] in toto manso vestro et honore et aliis bonis vestris mobilibus et immobilibus que condam fuerunt Andree Vitale de Fenalibus et Raimunda eius uxore parentum meorum, ratione hereditatis et legitime mee paterne et materne vel aliqua alia ratione [...] confiteor recepisse satis [...]

Amb tot, no són infreqüents les definicions que acompanyen instruments d'agermanament. Anteriorment reproduïem el debitori dels Riera de Fenals: en aquest cas també hi havia definició dels drets d'Ermessenda, muller de Francesc Rotger de Calonge en favor de la seva germana Guillema, que seria l'hereva del patrimoni familiar.²⁰

D'altra banda, les societats de béns entre esposos poden anar precedides per un heretament, però amb característiques força peculiars. Són casos poc habituals. Veurem el d'una núvia que rep una donació general de tots els béns de la mare, sense especificar quins són; un heretament, si es vol, massa general per considerar-la una veritable pubilla:

Guillema Hullina de Colonico (...) gratis etc. dono tibi Guillelme filie mee et tuis perpetuo omnia bona mea mobilia et immobilia et habita et habenda et jura ubique ad omnes tuas voluntates, dando etc., mitendo etc., promito etc. renu. etc. et ju. etc., banc autem donacionem tibi facio tali pacto quod sim domina de toto dicto dono diebus omnibus vite mee tecum simul et cum viro tuo, et si discordaremus retineo mihi medietatem dicte donacionis de tota vita mea; Item retineo mihi in finem meo Triginta quinque solidos barcbino-nenses de terno ad meas voluntates etc. Et ego dicta Guillelma filia concedo predicta et promito etc. et juro etc. Testes Berengarius Hullina, Johannes Rossilionis, Petrus Mola de Colonico.²¹

Seguidament, la núvia Guillema Hullina de Calonge fa l'agermanament amb el seu promès Pere Escuder de la cellera del mateix lloc. Aquest tipus d'heretament previ a un pacte d'asso-

19. AHG, Notarial, Cg-194, foli 30r (22-2-1322).

20. La germania o fraternitat entre Ermessenda Riera i Francesc Roger va seguida del debitori reproduït *supra* i d'una definició de drets de la núvia, AHG, Notarial, Cg-194, foli 11r (13-10-1321).

21. Heretament i fraternitat a AHG, Notarial, Cg-194, foli 46v (28-7-1322).

ciació de béns entre esposos no seria excepcional. Vegeu, per exemple, el cas dels Codina de les Encies del 1290 que esmenta Lluís To (en premsa, nota 14), en què els béns heretats i lliurats després a la societat conjugal són bastant imprecisos.

També trobem donacions de peces de terra en favor d'algun dels membres de la parella agermanada: quatre dies després de l'agermanament de la seva filla Guillemma amb un habitant de la cellera de Calonge i de signar el debitori habitual pel seu dot, Maimó de Closella hi afegeix la donació perpètua d'un camp de terra al lloc anomenat Camp Dou de Calonge (domini directe de Pere d'Orri, *milite*, a cens d'un capó per Nadal cada tres anys). Aquesta peça, per tant, passarà a integrar el patrimoni conjunt de la parella. Cal dir que, prèviament, aquesta terra havia estat retornada pel fill hereu Closella al seu pare.²² Sense deixar encara aquesta família, podem fer algunes constatacions referides al nuvi: Barceló Argelaguer de la cellera de Calonge farà una definició de drets hereditaris en favor del seu germà Arnau Argelaguer, del veïnat de Fonts de Calonge i del mas i béns d'aquest, bo i reconeixent haver rebut l'heretat i llegítima que li pertanyien per raó de llur difunt pare Guillem Argelaguer i per la mare, encara viva, Guillemma. El document és cinc mesos posterior a l'agermanament fet entre Barceló i Guillemma Closella al gener del mateix any.²³ Es tracta, doncs, d'un cabaler sortit del mas Argelaguer de Fonts, instal·lat a la cellera, que rep la seva llegítima (en desconeixem l'import) i pot aconseguir una esposa que li aporta un modest dot de 200 sous i objectes, però també un camp de terra. El règim econòmic d'aquest matrimoni és l'associació de béns. Caldria preguntar-se si la parella tindrà «èxit», si podrà transmetre el seu patrimoni conjunt a un únic hereu o si, al contrari, el dividirà entre els descendents. Voldríem trobar-los anys després afavorint un dels fills amb un heretament i reproduint el model successori predominant que anys abans els havia expulsat del mas dels seus pares...

Les opcions dels altres a la Catalunya del mas i l'hereu

Com hem vist, l'agermanament entre esposos en terres gironines, durant la primera meitat del segle XIV, es pacta i s'escriptura, majoritàriament, en temps de noces. Substitueix els instruments nupcials que estan realitzant els hereus i pubilles de mas (o de qualsevol altre patrimoni). La seva finalitat, com la dels nupcials, era fixar i establir les pautes que haurien de regir la dissolució del matrimoni, amb o sense descendència: la constitució d'un patrimoni que cal llegar als fills en el primer supòsit, o bé la divisió a mitges dels béns acumulats. I, en aquest segon supòsit, la preocupació pels béns disponibles en morir ens mostra, un cop més, la importància del testament i de la distribució de deixes entre fillols, parents i amics del difunt. Simultàniament, el destí dels béns de vidus i vídues sense fills ens parla de la preocupació pel seu estatus i nivell de vida.

22. La donació o retorn del Camp Dou de l'hereu Closella al seu pare, AHG, Notarial, Cg-194, foli 22r (3-1-1322), va seguida de la germania i fraternitat de Guillemma amb Barceló Argelaguer de la cellera. Seguidament trobem la donació del mateix camp del pare a la filla, al foli 23r (7-1-1322).

23. AHG, Notarial, Cg-194, foli 44r (13-6-1322).

No hem trobat cap cas de successió mútua (heretament mutual) entre els agermanaments de Caldes i Calonge, tot i que aquesta possibilitat es dona en les donacions recíproques d'Amer. En canvi, Miquel Forrellad (1993: 71) donava a conèixer un cas d'agermanament a Sabadell de principis del segle xv, en què el cònjuge supervivent percebria tot el patrimoni comú (en el context d'un contracte escriturat per un matrimoni gran que ja no esperava tenir descendència). Per tant, la successió mútua podria ser una variable opcional dins les associacions conjugals de la Catalunya medieval.

Durant tot el segle xiv trobem referències a l'agermanament de tots els béns d'una parella com a opció alternativa al sistema dotal. Després de l'heretament de Caterina Moner del mas Moner de Santa Seclina i de la donació per causa de noces que li féu el seu promès Pere Carbó, es plantejà la possibilitat d'una sortida del mas de la jove parella. Aquest supòsit deixaria els nupcials sense valor i obligaria a redactar un agermanament:

*Est tamen conventum inter dictum P. Carbonis, et quosdam amicos suos ex parte una, et Catherinam eius sponsam, et quosdam amicos suos ex parte altera, quod casu quo ipsi sponsi haberent exire a dicto manso, quod fiat inter ipsos comuniam et agermanamentum de omnibus bonis eorum prout largius dictari poterit ad cognitionem notarii de Calidis [...]*²⁴

Tal com afirmava Jaume Codina (1997: 56), aquest pacte demostra la utilitat de l'agermanament signat per parelles mancades de recursos econòmics (expulsats del mas, mancats de patrimoni, per causes desconegudes) un cert temps després de les noces. Paradoxalment, l'agermanament tardà, redactat per parelles grans i sense fills, no ens ha aparegut ni tan sols anecdòticament en la mostra utilitzada dels anys 1320-24, malgrat que se'n troben exemples al llarg del període baixmedieval.

Conclusions

Podem afirmar que l'ús dels fons patrimonials (abundants i utilíssims en el context català) ens han donat una certa visió de la Catalunya del mas en què s'ha pogut estudiar fonamentalment la família troncal radicada al mas i el seu corresponent règim matrimonial, però alhora han generat un silenci clamorós sobre els individus que n'eren expulsats i les seves opcions matrimonials. A través de la documentació notarial, ara comencem a plantejar-nos i a valorar si era possible el matrimoni fora del mas, és a dir, sense disposar (almenys inicialment) de patrimoni immoble. En el període baixmedieval, els joves cabalers estaven condemnats potser al celibat si no els trobaven pubilla? I les noies cabaleres, si no els trobaven hereu? En un entorn rural, sense patrimoni propi, estaven condemnats al concubinat o al matrimoni clandestí? Aquí hem constatat, al contrari, que sense patrimoni es podien casar i formar una llar pròpia, segurament emparats en expectatives favorables per les activitats no agràries, en el marc de celleres i viles petites i mitjanes, o pel mercat del treball, o també (per què no?) per un mercat de la terra prou actiu per proveir-los d'una terra mínima, suficient (o no) per al consum familiar.

24. AHG, Notarial, CL-123, foli 123v-124r (5-8-1392).

En aquest article hem posat l'atenció en el règim matrimonial d'associació de béns, o societat conjugal, practicat en determinats casos a la Catalunya Vella en època medieval, règim que caldrà estudiar amb més deteniment. Com s'ha vist, no podem subscriure la idea de l'agermanament exclusiu de parelles mancades de descendència legítima i que s'aproximen a la vellesa. Malgrat ser un instrument utilitzat en aquest tipus de situacions, majoritàriament l'hem vist pactat ja molt abans, en temps de noces i en previsió dels dos futurs possibles: amb descendència i sense.

Un cop més, cal parlar de la font notarial com aquell recurs encara infraexplorat que ens aporta sempre noves dades per a la història de la família a la Catalunya medieval. Justament, l'abundància de variants tipològiques en un espai reduït (comarques gironines meridionals) ens pot fer pensar en una absència o mancança de models notariais disponibles per als escriptors ja al segle XIV. En un futur caldrà definir amb més precisió la cronologia de l'ús de l'agermanament i fórmules anàlogues als registres notariais. Semblen contractes prou freqüents al segle XIV i inicis del XV, però la historiografia ha constatat el seu declivi en època moderna. La seva desaparició s'ha de posar en paral·lel a l'aparició dels capitols?, o bé és un pur reflex de la fluctuació de les expectatives econòmiques? L'àmbit geogràfic i cronològic del seu ús ens hauria de fer descartar hipotètiques «influències tortosines» sobre els notaris de la Catalunya Vella. En aquest sentit, l'ampliació del marc geogràfic ens pot permetre valorar la importància qualitativa dels agermanaments, pactes de mig per mig, però també de les associacions de compres i millores, donacions recíproques, convinences a mitja guadanyeria araneses i altres formes de societat conjugal en el context general de la Catalunya medieval.

Bibliografia

ARNALL i JUAN, M. Josepa; PONS i GURI, Josep M. (1993). *L'escriptura a les terres gironines*. Girona: Diputació de Girona. 2 vols.

AVENTÍN PUIG, Mercè (2004). «Família i unitat d'explotació». Dins: GIRALT RAVENTÓS, E. (dir.). *Història Agrària dels Països Catalans*. Vol. 2: *Edat Mitjana*. Barcelona, p. 467-503.

CODINA, Jaume (1997). *Contractes de matrimoni al delta del Llobregat (segles XIV a XIX)*. Barcelona: Fundació Noguera.

FERRER i ALÒS, Llorenç (1993). «Fratelli al celibato, sorelle al matrimonio. La parte dei cadetti nella riproduzione sociale dei gruppi agiati in Catalogna (secoli XVIII-XIX)». *Quaderni Storici*, 83, p. 527-554.

FORRELLAD SOLÀ, Miquel (1993). «Un insòlit règim econòmic matrimonial d'agermanament anotat en un llibre notarial sabadellenc del principi del segle XV». *Arraona revista d'història*, 12, p. 71-76.

GINEBRA MOLINS, Rafel (1998). *El Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233)*. Barcelona: Fundació Noguera. 2 vols.

IBÁÑEZ GIMÉNEZ, Dèlia (2001). «Les fonts notariales en l'estudi del mas i la família (segles XIII-XIV)». Dins: FERRER MALLOL, M. Teresa; MUTGÉ VIVES, Josefina; RIU RIU, Manuel (eds.). *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*. Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics: Actes del Col·loqui celebrat a Barcelona, del 3 al 5 de novembre de 1999. Barcelona: CSIC, p. 243-261.

LE ROY LADURIE, Emmanuel (1988). *Montaillou, aldea occitana de 1294 a 1324*. Madrid: Taurus.

Llei 9/1998, de 15 de juliol, del Codi de família. (1998). *Diari oficial de la Generalitat de Catalunya*, 23 de juliol de 1998, núm. 2687.

MADURELL i MARIMON, Josep M. (1974). «Formulario notarial del siglo XVI». *Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos*, núm. 4, p. 9-28.

MASSIP FONOLLOSA, Jesús (1999) (estudi introductori). *Costums de Tortosa. Manuscrit del segle XIV*. Tortosa: Col·legi d'Advocats de Tortosa. Ed. facsimil de l'exemplar manuscrit pertanyent a la Fundació Bartomeu March Servera de Mallorca.

RICHOU i LLIMONA, Montserrat (2007). «El baix Maresme a l'època baixmedieval». (tesi doctoral inèdita). Universitat de Barcelona.

SANLLEHY i SABÍ, M. Àngels (2007). *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVII): dels usos comunals a la dependència econòmica*. Tremp: Garsineu Edicions.

TO FIGUERAS, Lluís (1997). *Família i bereu a la Catalunya Nord-oriental (segles X-XII)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

TO FIGUERAS, Lluís (2002). «Estrategias familiares y demografía: una aproximación a partir de las fuentes catalanas». Dins: *Aragón en la Edad Media. Demografía y sociedad en la España bajomedieval: Sesiones de trabajo. Seminario de Historia Medieval*. Zaragoza, p. 129-156.

TO FIGUERAS, Lluís (2010). «Cicles de vida i matrimoni a la Catalunya medieval. L'exemple de la notaria d'Amer vers 1300». Dins: *Família pagesa i economia rural. VII Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local (Alguaire, 21 a 23 de maig de 2009)*. Institut d'Estudis Ilerdencs.

